

Paulina Rosalska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Performatyw

Performatyw to wypowiedź stanowiąca wykonanie działania wykraczającego poza samo powiedzenie czegoś i niepodlegająca ocenie w kategoriach prawdy i fałszu. Wypowiedziom performatywnym (*Przepraszam.*, *Zabraniam ci wchodzić na dach.*, *Czy zostaniesz moją żoną?*) przeciwstawia się **wypowiedzi konstatywne** (konstatacje), których funkcją jest wyłącznie zdawanie sprawy ze stanów rzeczy, przez co zawsze można przypisać im logiczną wartość prawdy lub fałszu (*Jest ładna pogoda.*, *Chce mi się spać.*, *Wszechświat jest nieskończony.*).

Autorem teorii performatywów jest John Langshaw Austin. Zgodnie z przyjętymi założeniami performatywowi nie można przypisać wartości prawdy lub fałszu, mogą one jednak być oceniane jako fortunate lub unfortunate. O fortunności performatywu decyduje szereg warunków bezpośrednio związanych z kontekstem jego wypowiedzenia. Złamanie któregokolwiek z tych warunków powoduje unfortunate wypowiedzi performatywnej (wypowiedź taka nie ma mocy sprawczej). Austin formułuje te warunki następująco:

(A.1) Musi istnieć uznana procedura konwencjonalna, posiadająca pewien konwencjonalny skutek: procedura ta musi obejmować wypowiedzanie pewnych słów przez pewne osoby w pewnych okolicznościach, przy czym:

(A.2) poszczególne osoby i okoliczności w danym przypadku muszą być odpowiednie dla powołania konkretnej procedury, jaka została powołana.

(B.1) Wszyscy uczestnicy muszą przeprowadzać daną procedurę zarówno poprawnie, jak też

(B.2) w zupełności.

(Γ.1) Kiedy, co zdarza się często, dana procedura jest przeznaczona do użytku dla osób, mających pewne myśli i uczucia lub do wszczynania, jako następstwa, pewnego postępowania jakiegoś uczestnika, wtedy osoba uczestnicząca, a więc powołująca daną procedurę, musi faktycznie mieć owe myśli i żywić te uczucia, a intencją uczestników musi być postępowanie w dany sposób, a ponadto

(Γ.2) rzeczywiście muszą w następstwie postępować w ten sposób (Austin 1993: 563–564).

Pogwałcenie któregoś z kryteriów fortunności oznaczonych literami A i B jest równoznaczne z niespełnieniem zewnętrznych warunków koniecznych, by wypowiedź performatywną można było uznać za udaną (np. wydanie rozkazu przez osobę do tego nieuprawnioną, wypowiedzenie przysięgi małżeńskiej przez żonatego mężczyznę), natomiast niedotrzymanie któregoś z kryteriów oznaczonych literą Γ (użycie liter z dwóch różnych alfabetów miało podkreślić wagę tego rozróżnienia (Austin 1993: 564)) związane jest z intencjami osoby wypowiadającej performatyw (np. złożenie obietnicy bez intencji jej dotrzymania). Wypowiedzi performatywne, których niefortunność jest konsekwencją złamania jednej z zasad oznaczonych jako A lub B, Austin nazywa **niewypałami**, natomiast złamanie reguł oznaczonych literą Γ skutkuje **nadużyciami** (Austin 1993: 565). Ustanowiony przez Austina warunek spełnienia wszystkich kryteriów fortunności przez każdą wypowiedź performatywną jest jednak dyskusyjny. Performatywy można podzielić na dwa typy: **zdarzenia performatywne**, które mają skonwencjonalizowaną, niepozwalającą na znaczące odstępstwa słowną formę, a ich zajście jest równoważne dokonaniu pewnej zmiany w świecie pozajęzykowym (np. ceremonia zaślubin), i **akty performatywne**, realizowane za pomocą zróżnicowanych środków słownych i wyrażające potencjał zmiany w świecie pozajęzykowym (np. złożenie obietnicy, wydanie rozkazu) (Kułacka 2011: 83). W zależności od typu wypowiedzi performatywnej złamanie któregoś z warunków fortunności oznaczonych literą Γ może mieć różne konsekwencje. Ujawnienie nieszczerych intencji wypowiadającego performatyw – w wypadku zdarzeń performatywnych – może skutkować unieważnieniem zmiany, która zaszła w świecie (np. w doktrynie katolickiej brak żalu za grzechy czyni spowiedź nieważną mimo udzielonego rozgrzeszenia). Odkrycie nieszczerych intencji nie unieważnia natomiast aktów performatywnych, może jednak zmienić ich skutek (świadomość, że czyjaś obietnica złożona została bez intencji jej dotrzymania nie unieważnia samej obietnicy, ale może doprowadzić do konkretnej reakcji, innej niż oczekiwanie na zajście obiecanego stanu rzeczy) (Kułacka 2011: 86).

Podstawą teorii zaproponowanej przez Austina było rozróżnienie dwóch całkowicie rozłącznych typów wypowiedzi, a potwierdzeniem jej słuszności miało być wskazanie wykładników formalnych performatywów. Ostatecznie wykładnika językowego, który stanowiłby warunek konieczny i zarazem wystarczający dla stwierdzenia performatywności danej wypowiedzi, nie udało się znaleźć ani Austinowi, ani kontynuatorom jego myśli. Austin uważa, że wiele performatywów to zdania oparte na czasowniku w pierwszej osobie, w czasie teraźniejszym, w trybie oznajmującym, w stronie czynnej (Austin 1993: 609). Jeśli w takich zdaniach dokona się zmiany czasu lub osoby głównego czasownika, powstaną zdania konstatywne (np. *Przepraszam, że wyszedłem.* vs. *Przeprosilem, że wyszedłem.*, *Przepraszam, że wyszedł.*). Istnieją jednak zdania performatywne oparte na konstrukcjach bezosobowych (np. *Zabrania się palenia papierosów.*), a także będące pytaniami lub rozkaznikami (np. *Wydziesz za mnie?*, *Padnij!*) oraz wypowiedzenia performatywne w ogóle nie zawierające czasownika (np. *Bacność!*). Ponadto czasowniki o wskazanej wyżej charakterystyce fleksyjnej w zależności od kontekstu mogą przyjmować różne interpretacje, które decydują o performatywności lub konstatywności zdań przez nie fundowanych (np. *Obiecuję tylko wtedy, gdy zamierzam dotrzymać słowa.*, *Na stronie czterdziestej dziewiątej protestuję przeciw wyrokowi.*) (Austin 1993: 610) – podstawą zdań performatywnych mogą być jedynie czasowniki w znaczeniu aktualnym (Jadacki 2002: 119). Najważniejszym z potencjalnych formalnych

wykładników performatywności na poziomie leksykalnym miała być możliwość uzupełnienia zdania o słowo *niniejszym* (ang. *hereby*). Kryterium to ze względu na ograniczoną łączliwość nie może być jednak traktowane jako bezwyjątkowe (por. *Ogłaszam was mężem i żoną.* i *Niniejszym ogłaszam was mężem i żoną.* vs. *Padnij!* i **Niniejszym padnij!*).

Austin zauważa, że te same funkcje mogą pełnić zdania z **czasownikiem performatywnym** – czasownikiem, który w pierwszej osobie, w czasie teraźniejszym, w trybie oznajmującym i stronie czynnej, w swoim znaczeniu aktualnym zawsze stanowi podstawę składniową wypowiedzi performatywnej – jak i bez takiego czasownika (np. *Ostrzegam cię, że się przewrócisz.* vs. *Przewrócisz się.*). To spostrzeżenie poskutkowało wyróżnieniem dwóch typów zdań performatywnych – **zдания performatywne eksplicytne** (wyraźne), zawierające czasownik performatywny, i **zдания performatywne implicytne** (pierwotne), niezawierające takiego czasownika. Funkcję performatywną w określonych kontekstach sytuacyjnych mogą pełnić także wypowiedzi niebędące zdaniami (*Ostrzegam cię, że tam jest pies.* vs. *Pies!*), a także podpisy i znaki niewerbalne (np. gesty, znaki drogowe) (Wojtasiewicz 1975: 183–185).

Z rozważań nad zdaniami performatywnymi i konstatywnymi Austin wyciąga wniosek, że język należy badać, analizując akty jego użycia przez konkretnego użytkownika w konkretnym kontekście sytuacyjnym. Na podwalinach teorii performatywów tworzy nową teorię – teorię **aktów mowy**, która ma stanowić uzupełnienie i rozwinięcie pierwotnych założeń na temat dwóch badanych wcześniej typów wypowiedzi. Niektórzy badacze języka nie zgadzają się jednak z takim ujęciem zagadnienia performatywności, wskazując, że teoria aktów mowy nie opisuje w sposób wystarczający problemów, na które odpowiada koncepcja opozycji wypowiedzi performatywnych i konstatywnych. Eugeniusz Grodziński formułuje dwa argumenty broniące pierwotnej koncepcji Austina – po pierwsze, odrzuca założenie o zacieraniu się granicy pomiędzy wypowiedziami performatywnymi i konstatywnymi i zakłada, że da się je odróżniać w sposób ostry (z zastrzeżeniem, że kategoria wypowiedzi performatywnych wymaga dalszych podziałów wewnętrznych); po drugie, stawia tezę o logicznej niezależności teorii performatywów od teorii aktów mowy (performatywy nie są tym samym, co akty illokucyjne) (Grodziński 1980: 8). Grodziński wyróżnił trzy typy wypowiedzi performatywnych: wypowiedzi o doniosłości prawnej i quasi-prawnej, wypowiedzi zaczynające się od *explicit performatives* i formuły grzecznościowe jako wypowiedzi performatywne. Wypowiedzi o doniosłości prawnej podzielił na akty prawne o doniosłości generalnej (takie, które dotyczą ogółu społeczeństwa, np. ustawy) i akty prawne o doniosłości indywidualnej (takie, które dotyczą pojedynczych ludzi lub ich niewielkich grup, np. akt notarialny, akt małżeństwa). Wypowiedzi o doniosłości quasi-prawnej nie zmieniają rzeczywistości prawnej, ich działanie sprawcze opiera się natomiast na istnieniu w społecznościach nieformalnych ogólnie przyjętych zasad i wzorców zachowań, których złamanie może spowodować skutki charakterystyczne dla danej grupy społecznej (np. założenie się z kimś o coś). Wypowiedzi zaczynające się od *explicit performatives* to wypowiedzi konstytuowane przez czasowniki performatywne definiowane przez Grodzińskiego (nie zmieniając zakresu odniesienia tego terminu) jako czasowniki oznaczające czynności, które nie mogą być wykonane bez udziału mowy (głośnej lub pisanej) (Grodziński 1980: 51). Funkcją wypowiedzi trzeciego typu jest tworzenie „atmosfery grzecznościowej” (np. *Dziękuję!, Przepraszam!, Dobranoc!*). Największym *novum* w koncepcji Grodzińskiego w stosunku do pierwotnej teorii Austina

jest podważenie założenia o tym, że wypowiedzi performatywne nie mają wartości logicznej. Twierdzi on, że wypowiedzi oparte na *explicit performatives* pełnią obok funkcji kreacyjnej także funkcję sprawozdawczo-informacyjną (tworzą nową rzeczywistość i jednocześnie zdają z tego sprawę), w związku z czym są prawdziwe analitycznie.

→ AKTY MOWY

Literatura

- Austin, J.L. 1974. „Performatywy i konstatacje”. W *Brytyjska filozofia analityczna*, red. M. Hempoliński. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Austin, J.L. 1993. *Mówienie i poznawanie: rozprawy i wykłady filozoficzne*, tłum. B. Chwedeńczuk. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grodziński, E. 1980. *Wypowiedzi performatywne. Z aktualnych zagadnień filozofii języka*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Jadacki, J. 2002. *Spór o granice języka*. Warszawa: Semper.
- Kułacka, A. 2011. „Wypowiedzenia performatywne i konstatywne. Teoria aktów mowy”. *Kształcenie Językowe* 9(19): 81–90.
- Rogucki, K. 2010. „Wypowiedzi performatywne w filozofii języka Eugeniusza Grodzińskiego”. *Filozofia* 10(1): 123–137.
- Wojtasiewicz, O.A. 1975. „O performatywnym użyciu wyrażen”. *Poradnik Językowy* 4: 180–185.